

ИВАН РУЖ

КЪМ ВЪПРОСА ЗА МАРКСИЧЕСКОТО ОСВЕТЛЕНИЕ НА ЯВОРОВОТО ТВОРЧЕСТВО

Интересът към литературното наследство у нас напоследък видимо расте. И това е напълно закономерно. Колкото повече напредваме в изграждането на нашата социалистическа култура, толкова по-силно ще усещаме необходимостта да използваме по-пълно онова, което народните маси и израсналите из недрата им хора на литературата и изкуствата са създали и са ни оставили.

Буржоазията се отнасяше пренебрежително към културното наследство. Само отделни нейни представители, с по-широк поглед за общественото развитие, проявяваха любознателност и уважение към културата на миналото. При господството на буржоазията в нашата страна проблемите на литературното наследство не се разработваха по-системно, не се полагаха организирани държавни грижи за запазване на архивни и други документи; всичко, по което бъдещите поколения биха могли да съдят за дълбоките съкровени възделения на народа и за народните борби, или се унищожаваше направо, или се предоставяше на разрушителната дейност на времето. Много малко се съхраняваше по нещо и то се използваше главно за националистическа и шовинистическа обработка на масите.

При социализма положението се измени съществено. Създадоха се широки възможности за истинска научна работа с литературното наследство, увеличава се броят на литературните работници в тая област, към проблемите се пристъпва все повече от научните позиции на марксизма-ленинизма.

„Нашата Партия винаги, още от времето на Димитър Благоев, е имала марксистко, класово-партийно отношение към въпросите на литературата и изкуството“ (из речта на първия секретар на БКП др. Т. Живков пред писателското събрание на 8 април 1958 г.).

Общите принципи положения на класово-партийното отношение към проблемите на литературното наследство бяха дадени от петия партиен конгрес в доклада за марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт. Те са основани върху ленинските възгледи за използване културата на миналото, само че са свързани с някои особености на нашето развитие.

Нашата литературна наука навлиза все по-нашироко и по-надълбоко в литературното наследство. Издирват се и натрупват нови и нови литературни факти. Расте способността на литературните работници да анали-

зират отделните литературни явления в тяхната взаимна обусловеност с общия исторически поток на литературата. Ние получаваме все по-пълна представа за действителните ценности на литературното ни минало.

Художествената литература у нас възникна много по-късно от руската и останалите европейски литератури. Тя неизбежно търпи влиянието им. През втората половина на миналия век и началото на настоящия, когато се оформя нашата художествена литература, на Запад и в Русия има вече различни литературни направления, течения, школи. В тях намира своеобразно отражение и възходът на капитализма, и началото на упадък му — настъпването на империализма. Сложното литературно развитие в Европа дава известно отражение и върху нашата млада литература. В нея се кръстосват по най-различен начин противоречията на българските условия с противоречията на ония чужди литератури, които са имали едно или друго влияние у нас.

Изследването на такива заплетени явления не е лесно. И не току тъй понякога пламват горещи литературни спорове и престрелки около произведенията на големи наши автори от миналото.

До преди пет-шест години преобладаваща тенденция бе да се преувеличава онова, което не е демократично в литературното наследство на писатели като Пенчо Славейков, Йордан Йовков и други. Напоследък пък има отделни случаи на тенденция към обратното — да се умаловажават или недооценяват дребнобуржоазните и буржоазни влияния в творчеството им, да се отричат досегашните оценки на марксистическата литературна критика, без да се навлиза по-дълбоко в тия оценки, за да се види кое наистина е било неправилно още навремето си, кое вече е остаряло и не може да ни служи, а кое по основата си е правилно и следва да се развива и допълва. Така например в отделни по-нови работи за А. Константинов се премълчава влиянието на дребнобуржоазната идеология в някои от произведенията на тоя рядък хуморист и дълбок изобразител на типични черти на епохата на първоначалното капиталистическо натрупване в нашата страна. При изследване творчеството на П. К. Яворов пък напират опити да се представи в омекотена светлина вредното влияние на буржоазната идеология. Съществуват отделни стремежи да се преувеличава реализмът в идилията и драмите на П. Ю. Тодоров, да се замазва консервативността в работите на Й. Йовков и пр.

Литературното наследство не може да се разкрие в истинската му светлина, ако не се изследва конкретно-исторически, във връзка с условията, при които са възниквали произведенията на автора, във връзка с отражените в тях противоречия и пр. Първостепенна задача на литературната история несъмнено е да установява пълно и всестранно литературните факти в процеса на тяхното възникване, взаимна обусловеност и последствия; ала само с това работата на литературната история ще остане недовършена. Тия факти се нуждаят от правилна историко-литературна и естетическа оценка, която може да се даде само в светлината на задачите на съвременното литературно развитие.

Без голямата литература на миналото ние не можем да създаваме голяма литература на настоящето и бъдещето. За нас е важно да знаем как се е създавала голямата литература на миналото, какво е потиквало и какво е спъвало нейния растеж, откъде извира нейната сила, трайното значение, което има за нашите читатели, къде са корените на вълненията, които и днес изпитваме, когато я четем.

Ако се разгледат от тази позиция някои по-нови изследвания на художественото творчество на П. К. Яворов, ще се натъкнем на опити, които ни отклоняват от марксистическата оценка на голямото поетическо дело на тоя забележителен представител на българската поезия през първото десетилетие на нашия век.

Марксистическата литературна критика у нас отдавна е дала правилна в общи черти преценка на поезията на П. К. Яворов. В една рецензия за стихосбирката му „Подир сенките на облаците“ и в няколко статии, писани отдавна, литературният критик Г. Бакалов е дал сбита характеристика на основната художествена същност на стиховете на поета, като е излизал от значението им за общественото и културното развитие на народа, с оглед нуждите и задачите на прогресивната литература още преди 3—4 десетилетия. Тия кратки статии и рецензии на Г. Бакалов не могат да изчерпят, нито пък имат такава цел, всички въпроси, свързани с преценката на Яворовото литературно дело, събрано в пет тома. Днес особено ние усещаме нужда не само от една обща оценка, но и от по-подробен анализ на отделните произведения на поета.

Интересува ни не по-малко и приносът на нашето време в оценката на тия творби. Всяка нова епоха в историята на народа носи нещо ново и в това отношение. Заедно с развитието на обществените отношения, на естетическите задачи и потребности изменя се, обогатява се и методът на литературното изследване, прониква се все по-дълбоко и в литературните произведения, и в действителността, отразена в тях, откриват се нови черти, нови естетически важни моменти. Ала това не значи, че старите оценки са станали негодни, ако са били правилни, и следва да ги захвърлим като окъсяла вехта дреха; ние ще ги използваме и като ги допълваме, развиваме, уточняваме, поправяме — ще усвояваме по-пълно и по-резултатно богатството и разнообразието на литературното ни наследство.

Бакаловата характеристика на Яворовото творчество ни дава ключа към правилното му осветляване, без да го обяснява всестранно и напълно.

Като излиза именно от нея, Г. Цанев внесе много нови моменти, разглеждайки творческия път на Яворов в изследванията си през последните години. Ала оценката на Бакалов и Цанев не се поддържа единодушно от всички, които се занимават понастоящем с наследството на Яворов. Засега най-темпераментно и най-подробно в печата срещу марксистическата оценка на двамата известни наши критици излезе Г. Найденова. Тя е един от осведомените изследвачи на фактите, свързани с Яворовото творчество. Поради това статиите ѝ са наситени с примери, тя ловко си служи с тях, подрежда ги тъй, че гледището, което застъпва, изглежда наистина убедително и човек остава с мисълта, че Бакаловата оценка не се подкрепя от фактите и трябва да се отхвърли, защото не ни дава възможност да осветлим творчеството на Яворов от позициите на съвременната ни литература. Ала това е само привидно така.

Надникнем ли по-внимателно в литературните факти, ще видим, че те системно опровергават възгледа на авторката и потвърждават марксистическите схващания на Бакалов.

Първият въпрос, който изпъква в тоя спор, е за двата периода в творчеството на Яворов.

Възможно ли е да се дели на периоди творчеството на един писател, който и да бил той? Не съставлява ли то единно цяло, не е ли рожба на един и същ човешки ум, на един и същ талант? Несъмнено,

ако пристъпим към въпроса външно, формално би изглеждало дори смешно да се говори за периоди в работата на творческата личност. Има критици у нас, които смятат, че от гледище на богатството, внесено от Яворов в националния поетичен език, а и от други гледища, неправилно е — дори глупаво е — делението на творчеството му на два периода.

Но стига само малко по-задълбочено и многостранно да разгледаме произведенията на един или друг писател, ще видим, че в тях често пъти съществуват прилики и отлики, въз основа на които може да се говори за етапи, за творчески периоди у писателя. Това, разбира се, не е така при всички писатели. Въпросът винаги конкретно трябва да се поставя и изследва. Творчески периоди или етапи може да се наблюдават у Елин Пелин (до Първата световна война и след нея); у Яворов (до към 1903 г. и след това); у Гео Милев, Л. Стоянов и др.

Бакалов разделя Яворовата поезия на два периода въз основа главно на три положения; първо — връзката на поета с народа (или социалните мотиви, както се изразява Бакалов); второ — задачите на века, намерили отражение в стиховете на поета, и трето — натюрела на поета и на какво служи тоя натюрел.

Така Бакалов смята, че има социален и индивидуалистически период в Яворовата поезия (а не социалистически и символистически).

Г. Бакалов отбелязва, че в творчеството на Яворов най-напред преобладават социалните мотиви, а по-късно той им обръща гръб и започва да се лута из дебрите на свои ограничени, тясно субективни чувства преди всичко.

Бакалов изтъква, че отстраняването на поета от социалните мотиви, отдалечаването му от народа, се отразява неблагоприятно върху лириката му. „Индивидуализма и символизма се оказаха лоша школа за Яворова като поет“ — пише Бакалов (виж „Български писатели и книги“, част първа, София, 1925 г., стр. 26).

А какво ни казва Г. Найденова в това отношение?

„Истина е, че за разлика от първата сбирка „Стихотворения“, в „Безсъници“ и „Прозрения“ има съвсем малко стихове със социални мотиви“ („За някои черти от образа на Яворов в светлината на нашата съвременност“, сп. „Литературна мисъл“, кн. I, 1958 г., стр. 64).

„Безспорна истина е, че поезията на Яворов от неговата първа стихосбирка е твърде различна по характер, по съдържание, по форма от „Безсъници“ и „Прозрения“ („Тезата преди всичко“, в. „Лит. фронт“, бр. 10, 1958 г.). Найденова сравнява някои стихотворения от тия сбирки („Градушка“ с „Песен на песента ми“ и „Арменци“ с „Евреи“) и отбелязва, че „би могло да се посочат и други стихотворения от ранната поезия на Яворов, които тъкмо в съпоставянето им със стихотворения от „Безсъници“ и „Прозрения“ разкриват дълбокото различие в тона, в идеята, в метода, в личния стил.“ („Лит. фронт“, цит. ст.). Според Найденова дори застъпниците на двата периода стреляли по „въображаеми противници“. „Ако Яворов бе писал само лирика — казва тя — действително бихме могли да определим най-общо взето два периода, твърде различни по своята същност“ („Литературен фронт“, цит. ст., к. м.).

От фактите, които Г. Найденова изтъква, и от анализа, който прави на тия факти, излиза, че Бакалов напълно основателно е писал в рецензията си за „Подир сенките на облаците“: „Горнята сбирка ни дава

пълна представа за цялото творение на автора. Тя е сбор от всичко онова, вече печатано и препечатано, което Яворов е сметнал за по-трайно. Двата периода в творчеството на поета са представени тук: социалният и индивидуалистическият“ (цит. книга, стр. 90). Съвсем явно е, че Бакалов, като казва „цялото творение на автора“, има предвид само поезията му, представена в рецензираната сбирка.

Съществуването на два периода изглежда доказано и от Г. Найденова; като че ли противниците на този възглед наистина са въображаеми. Ала това съвсем не е тъй. От една страна, Г. Найденова признава (а да признае я принуждава конкретният анализ на Яворовите стихове, извършен от нея), че съществуват два периода в поезията на Яворов; от друга страна, пък Найденова не следва Бакалов, не се опитва, анализирайки ония Яворови стихове, които са имали най-голямо влияние и върху читателите и върху поетите, и върху литературното развитие, да направи ония изводи, които следват от анализа. Така тя би допълнила и конкретизирала Бакаловата оценка, би поправила някои увлечения и отклонения на Цанев, би внесла ценен принос в марксистическото осветление на Яворовата поезия. Ала гледището, което Найденова поддържа, е съвсем друго. Според нея „въздействието на идеите на социализма върху развитието на поета“ не се покривало само с „определен период“ от неговия път, а се простирало в „различна степен“ върху цялото му творчество, върху „целия му път“, само че се сблъсквало с други „противоречиви тенденции“, които в отделни моменти разраствали и предизвиквали трагични кризи. Тия кризи обаче имали временен характер. „Същественото и у него, както и у други даровити поети е, че над временните блуждения побеждава реализмът“ („Лит. мисъл“, цит. ст., стр. 64). „Следователно основната насока в цялостното развитие на Яворов остава реализмът с временни отклонения“. . . (к. м., Ганка Найденова-Стоилова: „П. К. Яворов. Историко-литературно изследване“, Наука и изкуство, 1957, стр. 6).

Опитахме ли се да изразим мисълта на Найденова с думите на Бакалов, би трябвало да кажем, че не е съществувал индивидуалистически период в поезията на Яворов, а в единното, цялостно поетическо творчество на автора на „Градушка“ и на „Песен на песента ми“, което общо взето се е развивало под влиянието на социализма, е имало само временни индивидуалистически отклонения и кризи. По такъв начин, след като с факти и анализи потвърждава двата периода и оценката на Бакалов, Найденова изведнъж се обръща на сто и осемдесет градуса, изхвърля на бунището двата периода и твърди съвсем друго. При конкретните анализи на отделните литературни факти тя — под техния непосредствен напор — стига до едни заключения, близки на Бакаловите; щом се откъсне от фактите и започне да мисли върху целия творчески път на поета стига — в несъгласие с фактите — до тъкмо противоположни схващания. Това вътрешно противоречие в работата на настойчивата изследователка на Яворовото творчество ѝ пречи да обобщава правилно собствените си изводи и да стигне до издържано научно, марксистическо осветление на Яворов.

На второ място Бакалов излиза от задачите на века, когато разделя Яворовата поезия на два периода.

Най-добрите стихотворения от първия период в Яворовата поезия са свързани със задачите на епохата. В тия стихотворения поетът засяга с огромна художествена сила ужасното положение на широките народни

маси, за което говорех? и социалистите. Той не сочи ясен, социалистически изход от народните страдания, макар в отделни стихове да споменава за „стар болярин — зъл лихварин“, за „бирник царски“, „хлестящ бич“ и пр. Но картините, които ни рисува, начинът, по който се отнася към бедствията на трудещите се, разпалват у нас желание да се борим за подобрието на народния хал.

И във втория период на Яворовата поезия ние срещаме стихотворения — съвсем малко на брой — за социално онеправданите. Но тъкмо в тия стихове личи съвсем ясно колко се е променило светоусещането на поета, какви дълбоки изменения са станали в емоционалната система на възприятията му. Сега той по съвсем друг начин в сравнение с преди усеща социалните страдания и по съвсем различен начин откликва поетически на тях. Найденова се спира от тази гледна точка на стихотворението „Евреи“ и пише: „Евреи“ израства от негодуванието на поета срещу жестоките погроми над евреи и арменци от страна на реакцията в Русия през време на първата революция“ („Лит. мисъл“, стр. 61). „Но докато „Арменци“ се носи в чудния ритъм на едно искрено дълбоко човешко чувство, докато гласът на поета в него се слива с гласа на онеправдания човек от онази епоха, възмущението на поета в „Евреи“ остава сковано в абстрактни образи, зад които не пулсира непосредната струя на човешкото сърце“ („Лит. фронт“, бр. 10).

Бакалов е имал пълно право, като е отбелязал в споменатата вече рецензия: „Душата на един поет може да бъде колосална; но неподхранвана с великите идеи и борби на века, тя все пак ще се изчерпи“. Яворов е писал „Евреи“ с „изчерпана“ душа.

На трето място, когато определя двата периода в поезията на Яворов, Бакалов има предвид натюрела на поета и кому служи той натюрел.

„Не е нужно голяма критическа проникателност, за да се открие в страданияето основния елемент на Яворовата поезия. Всичкия въпрос е там: какво е това страдание? — Страданието от обезверяване в обществените идеали, страдание от доброволната самотност... Не страданието на народа, над когото „хлести размахан бич от скорпиони, звънят окови - железа“. А страдание на самотната личност, която самоволно се е откъснала от стройните редове на борбата против социалното тегло и се е хвърлила в мъглите на безпътицата“ (к. Г. Б., цит. кн., стр. 99).

Несъмнено и в поезията на Яворов от първия период има отделни стихове, в които прозвучават нотки на лично страдание, вопъл на самотен човек, но не са те, които дават тон на тая поезия. Във втория период тъкмо такива стихотворения преобладават и дават основния тон на целия период. От друга страна, самотността на поета през първия период има по-различен характер от самотността му през втория период. През първия период имаме страдание на личност с развити културни и духовни интереси, затънала в дълбока и глуха провинция, където няма интензивен духовен живот. През втория период имаме страдание на обезверен в идеалите си човек, объркан, раздвоен, изпаднал в духовна безпътица. През този период Яворов пише не едно, не две, а цяла поредица декадентски стихове (между които и типично символистични), стихове за любимата и др. Общо взето поезията на Яворов през втория период е доста далеч от борбата на работническата класа и

народа, от задачите на века и в много отношения улеснява развитието на буржоазните литературни направления, нещо което признава и Г. Найденова. „Влиянието на индивидуализма и символизма откъсва твореца от единствения здрав приток на жизнени сокове“ — пише тя. Според нея стихотворението „Песен на песента ми“ е „програма на новите модернистични течения у нас“ („Литературна мисъл“, стр. 61 и 62). В книгата си пък Найденова твърди, че „решителният момент в неговия път не е свързването му с „Мисъл“, а откъсването му от социалистическото движение“ (стр. 349). Яворов се откъсва от социалистическото движение, за да се свърже с индивидуалистите от „Мисъл“, а свързването му с тях улеснява по-нататъшното му откъсване от социалистите. Тия два момента у Яворов стават едновременно и взаимно си влияят.

Бакалов изтъква, че влиянието на буржоазната идеология (индивидуализма, символизма) е играло отрицателна роля в поетическото развитие на Яворов. Както споменава и Г. Найденова (на което и Бакалов обръщаше внимание), Яворов нямаше „ясен поглед за бъдещето“, мирогледа му не бе укрепнал. Поетът израства в провинцията. Семейството му обеднява. Той мечтае да следва в София, а е принуден да стане телеграфист в глухи селища. Тук отблизо наблюдава бедственото положение на народа. Съчувствува му с отзивчивото си сърце. Тръгва с най-последователните борци за народно добро — социалистите. Чете усилено социалистическа литература, но не успява да се развие като дълбоко убеден и последователен социалист. Влече го поезията. На стиховете му обръщат внимание първи индивидуалистите Пенчо Славейков и д-р К. Кръстев от „Мисъл“. Те усещат големия талант в получаваните по пощата стихове на неизвестния още младеж и бързат да го привлекат на своя страна. Той поема протегнатата му ръка и отива при тях; разделя се със социалистическата партия и влиза в една литературна среда, която води активна борба срещу социалистите и реалистичната литература. „Д-р К. Кръстев и П. П. Славейков дори твърде старателно — според Г. Найденова — се заемат да освободят младия поет от „социалистическия кошмар“ и да го подчинят на принципите на своята естетика“. А благодарният ученик, колкото и всичко у него да се бунтуваше срещу тази естетика, не можеше да не изпита нейното въздействие“ („Литературна мисъл“, стр. 57). Така Яворов попада под буржоазно литературно и естетическо влияние. Това дава нова насока на мислите и чувствата му, той започва да възприема явленията на действителността и да реагира на тях по съвсем различен начин в сравнение с по-рано. Убедителен документ за това са стихотворенията му, както видяхме и от примерите, които ни дава Г. Найденова. Ала още Бакалов бе изтъкнал, че Яворов, „натура много по-дълбока“, не избива в пошлост, както други някои млади писатели, преминали върху позициите на буржоазната литература, а страда от това, преживява го трагично, лута се, „дири вечено“ (пак според Бакалов) и т. н. Неговият образ се откроява „трагичен и горд“, образ на „неволник“, както пише Г. Найденова. Ала тя не вниква в характера на тая самотност, на тези търсения и лутаници, на тоя трагизъм. Тя вижда, че поетът е недоволен, бунтува се и взема това за прогресивен момент, за драма на „прогресивната“, но самотно търсеща личност“. Тя вижда в това израз на дълбоките противоречия на времето, но не се запитва какъв е характера на тия противоречия, на тая прогресивност, на дълбоката драма на поета. В творчеството на Яворов от първия период също намират отражение противоречията на епо-

хата, дълбоката драма на отделната личност, която отблизо наблюдава народното тегло. Тия противоречия обаче той отрази предимно от народническо-социалистически позиции, когато през втория си период отразява противоречията предимно от индивидуалистически, от буржоазни позиции, което най-ярко личи в стиховете и драмите му, писани след 1903—1905 г. На тая страна на нещата Г. Найденова не обръща внимание. За да обясни някои черти на трагизма на Яворов, тя прави паралел с Пушкин и Лермонтов, като забравя, че по тяхно време изразители на революционните тенденции и на най-прогресивните насоки на епохата бяха декабристите, а по времето на Яворов — това бе работническата класа и нейната марксистическа социалистическа партия.

Веднъж тръгнала по пътя на замазване влиянието на буржоазната идеология върху Яворов, Г. Найденова е била принудена да подбира и подрежда фактите според нуждите на тезата си. Когато пък фактите не отговарят на тезата ѝ — премълчава ги. „Няма революционна вълна, докоснала непосредствено Яворов в своя обсег, която да не го увлича — твърди Найденова. — В Мелнишкото въстание от 1895 г. се събужда поетът. Бунт срещу социалната неправда на съществуващия строй е едно от първите му стихотворения... (Арменските бунтове през последното десетилетие на миналия век издигат вдъхновението на младия поет до върховете на художественото постижение... Яворов откликва на тези бунтове (думата е за селските бунтове срещу десятъка, б. м.) с цял цикъл стихотворения... Новата революционна вълна, която подема Яворов след покрусата от селските бунтове, е македонското революционно движение...“ По такъв начин авторката смята, че доказва извода си: „Въпреки всички противоречия Яворов вътрешно живее с всеки революционен подем на своята епоха“. Ала защо поетът не откликва на подема на работническото движение у нас след 1903 г.? У Яворов настъпва дълбока вътрешна криза след Илинденското въстание в 1903 г., която трае от 1905 до към 1909 г. според Г. Найденова. Как да свържем този факт с работническия подем и с твърдението на Найденова, че поетът живеел вътрешно с революционните възходи на времето си? В 1906 г. избухва стачката на пернишките миньори — „първа по рода си у нас стачна борба“, според Г. Димитров (Съчинения, т. I, стр. 84). В 1907 и 1908 г. пламват стачки на пернишките миньори. В 1909 и 1910 г. стачното движение вече залива страната. Тия стачки са израз на тежкото положение на работническите маси и на подема сред тях. Защо Яворов, който според Г. Найденова се бунтува срещу социалната неправда и „отрази устрема на това време“, не отразява тоя важен устрем на работническата класа, нито пък социалната неправда, потикваща работниците към стачни борби? Този въпрос не съществува за Г. Найденова. Тя стига до връзката на творческите прояви на Яворов с македонското революционно движение и спира когато трябва да разгледа връзката на тия творчески прояви с българското работническо революционно движение. А това движение е израз на най-прогресивните тенденции в развитието на епохата, в която живее и твори Яворов и от позициите на което движение трябва преди всичко да се преценява Яворовото творчество. Понеже изследвачката не постъпва така, извън погледа ѝ остава дълбокият разрыв между поетическото творчество на Яворов от втория период и работническото движение, разрыв, който бе подчертан особено силно от Г. Бакалов.

Но въз основа на що Г. Найденова смята, че творчеството на Яворов не може да се дели на периоди, дори и когато приема, че ако се ограничим само с поезията му, може да я разделим най-общо на два периода?

Подобен възглед се подхранва от някои факти в Яворовото творчество след 1900—1903 г. Тия факти са: отделни реалистични стихове — главно любовни, писани през втория период, художествената проза, драмата, статии, писма или пък спомени за него. На всичко това особено много държи Г. Найденова, когато твърди, че Яворов си оставал реалист до край и само временно се отклонил от идеите, с които бил закърмен на младини.

В българската литература Яворов заема много високо място благодарение на поезията си; вероятно поради това Бакалов пише главно за нея. Днес ние се интересуваме и от прозаичните, драматичните, публицистичните произведения на любимия ни поет, и от писмата му, и се нуждаем от изследвания и в тия посоки. Освен това ние днес виждаме и откриваме нови неща в някои стихове от двата периода, които неща Бакалов не е могъл да види. Следователно широк е просторът пред изследователите на Яворовото творчество.

В поезията на Яворов през втория период личат влияния на символизма, но тя не може да се нарече символистична, тъй като типично символистичните — по настроение и израз — стихове нито са най-характерните, нито са най-многобройните. Много често в стихотворенията на поета от това време се преплитат или редуват своеобразно и сложно символистични с реалистични похвати. Понякога декадентски настроения са изразени във външно реалистична форма. Безспорен реалистичен характер имат любовните му стихове от „Безсъници“. Ала в тях постът се е ограничил само с най-непосредните си въздействия по любимата и не преминава към по-широки обобщения, свързани с любовта. Поради това не личи, че тия стихове са дело на творческа личност, която се е оформила за цял живот, както смята Г. Найденова, под влиянието на възрожденските и социалистическите идеи. Стиховете са наистина много хубави, силно лирични, но им липсва онова обществено звучене, което имат любовните стихове на Ботев, Смирненски, Вапцаров, а и не само на тях. Реализмът на Яворов тук е някак стеснен и не се отличава с широтата на реализма на първите му стихове („На нивата“, „Градушка“ и т. н.).

Драмите на Яворов заслужават по-подробно разглеждане, няма да се спираме на тях; ще отбележим само няколко положения.

Бакалов е дал кратка оценка на „Когато гръм удари — как ехото заглъхва“. В нея изтъква, че Яворов е по-слаб като драматург, отколкото като поет (напълно вярно); похвалва гладкия диалог (също вярно); в анализа на някои положения и образи обаче има и убедителни, и спорни моменти.

Днешната наша марксистическа театрална критика обърна вниманието на театрите към драмите на Яворов и препоръча да ги играят. Г. Найденова изтъква, че Яворов изрича присъда над буржоазната върхушка в драмите си. Ала реализмът на тия драми е също така доста ограничен. Найденова сама отбелязва, че „В полите на Витоша“ е лична трагедия върху широк обществен фон. (В стихотворенията на поета от първия период на преден план се разгръща обществената трагедия, в която личната потъва; изрича се присъда над обществената система, а не само на върхушката ѝ). Ето защо, ако режисьорът наблегне върху личната трагедия, спектакълът може да прозвучи индивидуалистично; наблегне ли върху обществения фон — ще се получи реалистичен спектакъл. Поради това режисьорското

тълкуване има решаващо значение при сценичното осъществяване на Яворовите драми.

Художествената проза на Яворов е реалистична. Това е извън всяко съмнение. Но характерът на тоя реализъм още не е изследван. Едно е също така несъмнено, че прозата не достига силата на художественото внушение на поезията му.

В споровете някои се позовават на писма от Яворов и на спомени за него, в които се вижда, че е запазил добри чувства в душата си за социалистическото движение. Това заслужава внимание и ни кара да обичаме поета повече, но то не отменя неприятния факт, че Яворов — секретаря на социалистическата партийна група в Чирпан през 1896 г. — е преминал в литературния лагер на войнствуващите антисоциалисти — индивидуалистите от „Мисъл“, че с отделни свои стихове разчиства пътя за бързо развитие на декадентската поезия у нас, че е станал член на една буржоазна партия — радикалната, че не се появяват вече в творчеството му произведения с общественото звучение и патоса на „Пред тъмничния зид“, „На един песимис“, „На нивата“, „Сизиф“, „Градушка“ и др. Трудно е да се приеме, че това е само „временно явление“, „криза“, както пламенно твърди Г. Найденова. Подобно гледище би било убедително, ако Яворов бе се върнал към своите обществено-литературни позиции от първия си период, ако бе написал произведения с настроенията, насочеността, социалния подтекст на споменатите малко по-горе. Ала такива творби той не написа. Ние можем да се съгласим с Найденова, че у Яворовото творчество след 1907 г. могат да се открият белези за известен поврат, за едно отдалечаване от декадентската поезия, но как би се развил тоя поврат, докъде би стигнал, в що по-конкретно би се изразил, ние не знаем. Превременината смърт на поета прекъсна тоя процес още в зачатъците му. А онова наследство, което поетът ни остави, показва, както и да се тълкува, че след като Яворов влиза в кръга „Мисъл“ започва упадък на реализма му, изменя се съществено образно-емоционалната система на световъзприемането му, появяват се символистични стихове и пр.

За да „докаже“ тезата си, Г. Найденова на места дори оневинява вредното влияние на индивидуалистите от „Мисъл“ върху Яворов с твърдението, че когато Яворов се насочил към „Мисъл“, списанието минавало за „безпартийно“, започнало като „страж на народните правдини, като обединяващо звено на най-значителните творчески реалистични сили у нас“ (цит. книга, стр. 335), а премълчава, че още в 1897 г. в „Ново време“ вече се бе появила статия на Благоев, в която полемизира с д-р К. Кръстев като редактор на „Мисъл“, че в тая статия „Мисъл“ се третира като буржоазно списание. Трудно е да се повярва, че Яворов, който според Найденова бил ревностен читател на социалистическия печат по това време, не ще да е знаел за становището на „Ново време“ по отношение на „Мисъл“ и особено по въпроса за неразборчивото сътрудничество на литературната интелигенция в различните списания с противоположни обществени и идейни направления, въпрос, разглеждан тъкмо в тая статия. Към 1900—1901 г., когато Яворов минава към „Мисъл“, към д-р Кръстев и П. Славейков, антисоциалистическият характер на тяхното списание е бил вече достатъчно изяснен. По това би могло и да се спори, но съвсем безспорно е, че по него време Яворов е бил започнал да се отдалечава от народа, от социализма и на тая основа по-лесно е станал обект на привличане от индивидуалистите, нещо което доста обстойно се доказва в книгата на Г. Найденова.

Със свойствената си темпераментност на литературен критик полемист, на страстен участник в литературните борби, на такъв тип литературен критик, какъвто сега за съжаление ни липсва, Г. Бакалов рязко и категорично определя отношението си към творчеството на Яворов и прави смело и убедено преценките си за него. Би било съвсем неправилно, ако приемем тая оценка за догма и да отхвърлим изцяло произведенията на Яворов от втория период, наречен от Бакалов индивидуалистичен. Сам Бакалов не ни дава такъв съвет, нито пък постъпва така. Той изтъква основното, което отличава двата периода, и дава най-обща и сбита характеристика на тия периоди. Осветлявайки различията между тях, както и различията между отделните работи на поета, ние ще изтъкваме също така и онова, което е общо помежду им, ще утвърждаваме всичко реалистично, прогресивно, демократично, в която и творба на Яворов да го открием. Но не можем да не споменем, че ако не бе изменил на реализма си от първия период, би написал произведения, които можеха да имат друго значение в развитието на литературата ни, в сравнение със значението на ония, които написа след 1903—1905 г. Как биха звучали например драмите му, ако бяха написани с реализма и замаха на „Градушка“? Тогава наистина би се осъществило желанието на поета да създаде такава драма, че „духът на Маркс да остане доволен“. Но в областта на литературното наследство ние имаме работа с онова, което авторът е написал, а не с онова, което е желал, би могъл или е имал намерението да напише.

Яворов е голям поет. И като истински художник той не е могъл да не отрази някои страни от противоречията на своето време. Противоречията на времето се отразяват и от други писатели. А и не само от писатели. Най-дълбоко и най-последователно разкри противоречията на 90-те години и началото на века Димитър Благоев в публицистичните си и икономически трудове.

Когато се изтъква, че един автор е отразил противоречията, необходимо е да се изследва какви са тия противоречия, от каква позиция ги е отразил, до какви изводи е достигнал.

Докато в произведенията си от първия период Яворов се приближава (поне в най-добрите си творби) до главните противоречия и тенденции на общественото развитие, така както действителността ги е подсказвала на поета, в произведенията си от втория период значително се отклонява от тях, търси ги на друго място, а не там, дето те реално са съществували, или пък ги вижда доста изопачено. Поради това става сблъскване между начина, по който поетът вижда действителните противоречия на епохата през първия и през втория си период, сблъскване, което той преживява трагично.

Примерът на Яворов е богат с поуки не само в литературно-историческо отношение, но и за развитието на съвременната ни литература и поезия.

Идеологическата офанзива на империализма в наши дни непрекъснато се засилва и разнообразява. Правят се опити да се внуши на писателите, че е полезно за правилното им творческо развитие да се отдалечават от народа, партията и от задачите, които нашето време поставя пред литературата. Специално внимание се отделя на ония творци, които проявяват колебания, разхвалват се дарбите им и по всякакъв начин се мъчат да увеличават цепнатината между тях и народа, между тях и партията, между тях и социализма.

В началото на века буржоазната общественост у нас е кичела Яворов с ореола на поетическата слава и в същото време, вярна на лицемерната си природа, е тровела системно ежедневието на поета с интриги, клевети,

хвърляла е кал върху името му. Буржоазията сравнително леко отклони младия поет от народа и социализма, ала не можа да разтуши сърцето му, да даде храна за душата му. В нейната среда той се е чувствувал съвсем самотен, чужд, обезверен. Не случайно на много места в произведенията му от втория период звучат ноти на стенание и трагизъм. Недоволство, че не намира отговор на въпросите, които тревожат съзнанието му, пронизва едва ли не всеки ред на тия стихове. Една душа, надарена с тънка чувствителност, се мята изтерзана. И неведнъж в тежки часове той си спомня с тъга за ведрината, с която го е облъхвал на младини социалистическият идеал.

Поетическите възможности на Яворов подсказват, че той би могъл да се развие като нов Ботев в българската поезия, ако бе стоял неотклонно на позициите на народа и социализма, ако бе предпазил лиричния си дар от влиянието на буржоазната естетика.

Правилното миогледно изграждане на творческите личности, особено на емоционалните като Яворов натури, има извънредно голямо значение за тяхното възходящо поетическо развитие. Подбирането на здрава литературна среда, въоръжението със задълбочени познания по законите на общественото развитие, правилната политическа ориентировка са от жизнена важност за силата, с която ще звучи талантът в написаните творби. Примерът на Яворов е живо свидетелство за упадъка на лиричната дарба, откърмена в народна среда и смукала от чистия сок на социалистическото учение, когато се отдалечи от народа и обърне гръб на социализма.

С ликвидирането на буржоазната класа и на капиталистическата надстройка у нас се унищожиха условията за трайно съществуване на открито антисоциалистически литературни групи, които биха могли да въвличат във водите си отделни писатели с неустойчиви литературни възгледи и неукрепнал миоглед. Ето защо, ако някои съвременни наши поети, които се лутат с разколебана психика, не са затънали безвъзвратно в блатото на декадентщината и ренегатството, това се дължи не толкова на тях, а на социализма, партията и народа, на новите обществени отношения в нашата страна. Ала и сега проникват буржоазни влияния и отклоняват талантлив автoри от пътя на истинския им литературен разцвет. Не полагат ли творческите личности усилия да се предпазват от влиянията на буржоазната идеология, не се ли изграждат правилно миогледно, странят ли от народа и задачите на времето, може и днес да преживеят сериозни разочарования и да захаят таланта си в литературни търсения извън широкия друм на голямата литература.

Литературната критика, която се занимава с литературното наследство, когато замазва или не разкрива ясно вредните влияния на буржоазната идеология върху литературното развитие в миналото, не помага на съвременната ни литература в борбата ѝ с буржоазните влияния днес.

За съжаление публикуваните досега работи на Г. Найденова за Яворов не ни улесняват в това отношение. В тях има богат конкретен материал, много сполучливи отделни анализи и обобщения, но главната оценка на творческия път на поета и на вредната роля на буржоазното влияние върху развитието му не е правилна и не се подкрепя от изобилните данни, събрани от Найденова. Нейните настойчиви опити да отрече марксистическото осветление на Яворовото творчество внасят объркване и неяснота, тъкмо сега, когато е особено важно да се даде по-задълбочена и развита преценка на многообразното художествено наследство на Яворов. Поради това тия опити не бива да се отминават без отговор.